

докторант Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини

Історіографії проблеми профільної диференціації середньої школи протягом II половини XIX століття

Анотація. У статті розглядається історіографія імперського періоду проблеми впровадження профільної диференціації у середній школі Російської імперії протягом II половини XIX століття. Охарактеризовано роботи загального характеру по історії розвитку шкільної освіти в яких висвітлено окреслену проблему та низку праць сучасників тих змін, їх позицію у протистоянні між класичною та реальною освітою. Визначено, що історіографія заявленого періоду є важливим джерелом глибоких різнобічних знань по означеній темі. Однак вона ще не створила необхідної сукупності знань для узагальнень проблеми впровадження профільної диференціації у середній школі Російської імперії протягом II половини XIX століття, її механізмів реалізації та прийняття тогочасним суспільством цих освітніх змін.

Ключові слова: профільна диференціація, класична та реальна гімназії, реалісти та гуманісти.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Модернізація вітчизняної системи середньої освіти, а саме профільна диференціація її старшої ланки, має свої історичні аналоги. На різних історичних етапах система середньої освіти зазнавала суттєвих змін, які відображали освітню політику в державі. Історична ретроспектива дозволяє розглянути даний процес в динаміці, виявити досягнення та помилки, визначити тенденції розвитку на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення профільної школи перебуває в центрі уваги багатьох дослідників, зокрема таких, як Л.Березівська, Н.Бібік, М.Бурда, Л.Ващенко, Л.Денисенко, Г.Єгоров, Л.Калініна, В.Кизенко, О.Локшина, В.Луговий, Ю.Мальований, О.Корсакова, Л.Онищук, А.Самодрин, С.Трубачова, Н.Шиян та інш.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі аспекти розвитку середньої школи II половини XIX століття висвітлено в працях сучасних науковців Л.Березівської, М.Бурди, Л.Гаєвської, Н.Дмітренко, Н.Побірченко, О.Сухомлинської, Т.Шаравари та інш. Однак питань історіографії проблеми профільної диференціації середньої освіти II половини XIX століття деякі з них торкалися лише побіжно, звертаючись до їх розгляду у зв'язку з вивченням інших освітніх процесів, що відбувалися в Російській імперії.

Формулювання цілей статті. Ми плануємо різнобічно висвітлити імперську історіографію проблеми розвитку профільного навчання у вітчизняній школі протягом II половини XIX століття.

Виклад основного матеріалу.

Одразу зазначимо, що під профільним навчанням розуміємо «вид диференціації й індивідуалізації навчання, що дає змогу за рахунок змін у структурі, змісті й організації освітнього простору повніше враховувати інтереси, нахили і здібності учнів, створювати умови для навчання старшокласників відповідно до їх професійних інтересів і намірів щодо продовження здобуття освіти» [11, с. 1].

Проблема профільного навчання в історії вітчизняної школи є не новою. Профільність в різних варіантах вводилася в освітній процес неодноразово, тому накопичено чималий досвід її реалізації. Особливий інтерес для нас представляє впровадження профільного навчання у школі Російської імперії протягом II половини XIX століття.

В окреслений період в Російській імперії існувало велике розмаїття шкіл в основі яких лежала станова диференціація. Повноцінним державним навчальним закладом, який забезпечував загальну середню освіту була чоловіча гімназія. З II половини XIX століття через зростаючий вплив природничих наук в умовах швидкого розвитку капіталізму в Російській імперії значної уваги набули ідеї розвитку загальної реальної освіти в середній школі, що спричинило поступове її протистояння із загальною класичною освітою. На практиці, відповідно «Статуту

гімназій та прогімназій» (1864 рік), ці ідеї реалізувалися в спробу запровадження профільної диференціації в середній освіті в ході якої враховувалися потреби, інтереси та здібності учнів, а також їх професійне самовизначення.

Згідно статуту було узаконено три типи середньої школи: 1) класична гімназія з двома стародавніми мовами викладання; 2) класична з однією мовою викладання; 3) реальна гімназія без стародавніх мов. Даний документ затверджував ідею існування різних напрямів в загальній середній освіті і відповідно різних типів середніх навчальних закладів, кожен з яких вирішував власне коло завдань, працював за різними навчальними програмами, однак, випускники яких мали рівні права при вступі до університету. Біфуркація у старших класах гімназій допомагала подолати перевантаження навчальних предметів та сприяла свідомому підходу молоді до визначення майбутнього факультету навчання.

Ці зміни тривали до 1871 року, коли відбулася чергова реорганізація середньої школи в традиціях консерватизму та охоронно-ідеологічної політики, відповідно якої класична гімназія до кінця XIX століття вважалася основним типом середньої школи. Станова диференціація закладів освіти знову зайняла панівне місце в освітній політиці.

Проблема впровадження профільної диференціації в навчальний процес середньої школи в означений період та особливості протистояння між класичною і реальною загальною освітою цікавила значне коло дослідників. Сучасники цих змін намагалися переосмислити їх та зайняти певну позицію в цьому протистоянні. Цілком зрозуміло, що така ситуація породила науково-педагогічну полеміку між реалістами та гуманістами, яка тривала протягом всієї II половини XIX століття.

До досліджень загального характеру по історії розвитку шкільної освіти відноситься робота російського педагога, історика С.В.Рождественського «Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802-1902». [12], в якій всебічно висвітлено хід реформи середньої освіти в 60-х роках XIX століття. Цінним є те, що робота написана на основі архівних документів

центральных відомств Російської імперії і містить вагомий фактичний матеріал з проблеми диференціації середньої системи освіти в означений період. С.В.Рожественський ґрунтовно проаналізував освітню політику самодержавства стосовно шкільництва протягом II половини XIX століття, поверхово висвітлив полеміку між реалістами та гуманістами, а також побіжно торкнувся питань практичного запровадження існування двох типів середніх навчальних закладів: класичних та реальних.

Освітню політику самодержавства щодо середньої школи протягом означеного періоду, з опорою на офіційні джерела, висвітлено в праці Є.Шміда «История средних учебных заведений в России» [13]. Вчений глибоко проаналізував дискусію прихильників реальної та класичної загальної освіти протягом реформування середньої школи 60-х років. З цього аналізу стає зрозуміла його позиція як представника охоронно-консервативного напрямку та прихильника класичної середньої освіти.

Особливу увагу заслуговує робота історика О.І.Мусіна-Пушкіна «Среднеобразовательная школа в России и ее значение» (1915 рік) [8]. В роботі вчений проаналізував становлення та розвиток середньої школи в Російській імперії, зокрема і в II половині XIX століття. Критикуючи багатопредметність та перегруженість навчальних курсів середньої школи протягом всього XIX століття, О.І.Мусін - Пушкін відстоював потребу введення в старших класах середньої школи біфуркації. На його думку, «біфуркація дає можливість гімназістам старших класів вибирати відповідно своїм здібностям, цикл навчальних предметів, ... визначати майбутній факультет, виявити свої інтереси до тих предметів, які їх особливо цікавлять» [8, с. 63]. В роботі вчений дає оцінку середній освіті в імперії та пропонує своє бачення змісту та організації середньої школи. Будучи прихильником існування двох типів середньої школи, автор підсумовував, що *«класична школа (з двома мовами викладання) не може і не повинна бути основним типом середньої школи в Росії»* (вид. авт.). Тому що вона не відповідає вимогам часу. Однак вона

може бути необхідною і корисною для тих, «хто бажає поступати до університету чи займатися філологією, історією, літературою, філософією», для тих хто хоче отримати «грунтовну наукову освіту». І таких класичних гімназій не повинно бути багато. Всі ж інші гімназії повинні надавати загальну середню освіту «з обов'язковим вивченням двох іноземних мов»[8, с. 153-155]. Водночас автор застерігав про введення ранньої спеціалізації в середній школі, зазначаючи, що реальний курс повинен мати теоретичний характер [8, с. 58].

Характеристика змісту освіти в гімназіях протягом II половини XIX століття аналіз навчальних планів, опис нормативних документів, які регулювали діяльність гімназій подано в роботі І.Альошинцева «История гимназического образования в России. (XVIII и XIX вв.)» (1912 рік) [1]. Головне завдання дослідження автор визначає так: «...нас цікавить історична доля гімназії як середньої загальноосвітньої державної школи» [1, с.4].

Важливим для нашого дослідження є те, що в цій роботі детально проаналізовано діяльність Міністерства народної освіти в справі розробки шкільної реформи 60-х років; зміни, яких зазнала середня освіта після прийняття статуту 1864 року; полеміка між прихильниками класичної та реальної освіти.

Також в роботі І.Альошинцева подано тексти важливих документів, зокрема записки президента Імперської Академії наук Д.М.Блудова «О желательных изменениях в учебных заведениях Министерства» (1850-1852 рр.). Цінним для нас цей документ є тому, що в ньому вперше офіційною особою було висловлено думку про необхідність поряд із класичною освітою надавати в середній школі і реальну. Дана ідея згодом лягла в основу «Статуту гімназій та прогімназій» (1864 рік).

Грунтовним історичним джерелом з питань особливостей середньої освіти означеного періоду є праця міністра народної освіти (1861–1863) О. Головніна “Записки для немногих” [4], в якій на конкретному матеріалі висвітлюється стан освіти загалом та стан середньої освіти зокрема в першій половині 60-х рр. XIX ст.

Освітня реформа 60-х років XIX століття проходила в атмосфері широкої

гласності. В роботу над матеріалами реформи були задіяні відомі педагоги, вчені та суспільні діячі, зокрема М.Х.Вессель, В.І. Водовозов, Д.Д.Семенов, Р.А.Шарбе, Н.І.Костомаров та інші. Їх роботи становлять також для нас особливу цінність.

Зокрема низка праць педагогічного діяча і письменника М.Х.Весселя («Учебный курс гимназий», 1866 р., «Руководство к преподаванию общеобразовательных предметов», 1873-74 р.р., «Наша средняя общеобразовательная школа», 1903 р.) відрізняється науковим підходом, глибоким вивченням західноєвропейських освітніх систем. У своїх роботах пропонував використовувати кращі європейські зразки в практиці вітчизняної освітньої системи.

М.Х. Вессель склав проекти демократичної реформи народної освіти, які не були реалізовані. В основу системи народної освіти дослідник пропонував покласти обов'язкову загальну освіту в поєднанні з професійною; шкільна система включала народну 8-річну школу і 4-річну середню школу. За думки вченого, програми закладів загальної та професійної освіти повинні бути пов'язані між собою, що давало б можливість вільного переходу із загального навчального закладу до професійного.

В праці «Учебный курс гимназий» (1866 р.), М.Х. Вессель ґрунтовно проаналізував навчальні програми класичних та реальних гімназій 1864 року, визначив їх недоліки та розробив власну програму гімназійного курсу. Вчений зазначав, що «ні гімназії, ні реальні училища не є школами загальної освіти тому що в них немає зосередженості – навчання на кількох предметах, немає розвитку духовних здібностей шляхом вправлення на невеликому по об'єму матеріалі. В цих курсах немає головного предмета: всі предмети виступають у навчальному плані як однаково важливі» [3]. Виступав за класичну освіту з ухилом на стародавні мови, природознавчі науки вважав «занадто спеціальні для школи, не доведені до ступеня наукової обробки». Примітно, що в роботі «Наша средняя общеобразовательная школа» (1903 р.), яка була написана ним на закаті життя, зазначено, що «наша так звана класична система виявилася псевдокласичною і протягом її існування у нас

повністю втрачено саме розуміння про загальну освіту, і донині ми відшукуємо придатну для нас середню загальноосвітню школу» [2, с. 57].

Важливим для нашого дослідження є шеститомник зведень «Замечаний на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ», виданий 1862 року за сприянням В.І.Водовозова. В роботі зібрано погляди громадськості, педагогічної спільноти на проблеми шкільної освіти 1860- х років, зокрема подана і полеміка між реалістами та гуманістами [5].

Особливу цінність для аналізу поставленої проблеми в нашому дослідженні має праця російського педагога П.Ф. Каптерєва “История русской педагогики”, у якій автор розкриває свої погляди на шкільну реформу 60- років XIX століття. П.Ф. Каптерєв вважав, що реформаторські зміни, які відбулися в системі середньої освіти «відповідають і нашій історії і новим освітнім потребам: гімназії із двома стародавніми мовами, гімназії із однією латинською мовою і гімназії без стародавніх мов (реальні). Вірний шлях розвитку середньої школи і є в тому, щоб надати можливість кожному типу середньої школи відбиватися в найбільш доцільну форму» [6, с. 501]. Тому вважав, статут 1871 року, відповідно якого єдиним типом середньої школи встановлювалася класична гімназія, порушив напрям вірного напрямку розвитку середньої системи освіти, а насадження класицизму – значним «кроком назад». Однією з причин такого хибного курсу вважав наявність великої частки політики в освітній справі [6, с. 524].

Офіційним урядовим виданням, що висвітлювало питання виховання і навчання був «Журнал Министерства народного просвещения» (1834 по 1917 рр.), де друкувалися урядові документи і розпорядження, що стосувалися освіти, статті з проблем освіти. По розпорядженню Міністерства полеміка гуманістів та реалістів висвітлювалася на сторінках Журналу Міністерства протягом 1860-1864 рр., а також в інших періодичних виданнях: «Русское слово», «Воспитание», «Русский педагогический вестник», «Морской сборник» та інш.

Зокрема досліджувана проблема знайшла відображення і в роботі М. І. Пирогова «Вопросы жизни», яка з'явилася на сторінках відомчого видання «Морський збірник» в 1856 році. В ній вчений привертав увагу суспільства на необхідність загальнолюдської освіти як основи підготовки людини. Вузкоспеціальну направленість в системі виховання М. І. Пирогов вважав серйозною небезпекою. У «Питаннях життя» він писав, що система виховання більше стурбована тим, щоб не пропустити часу і не спізнитися з практичною освітою. А сам вихованець тільки й думає про те, «як би скоріше вступити на практичне поприще, де уже уявляються йому службові нагороди, користь та інші ідеали оточуючого його суспільства» [10, с. 65]. Така позиція приводить до того, що молодь значно переймається зовнішніми та матеріальними вигодами.

На думку М.І.Пирогова, професійна освіта не повинна бути пов'язаною із загальною, ранню спеціалізацію вважав шкідливою [10, с. 65]. Поступово, на його думку, сам характер виховання стає все більш спеціальним, одностороннім. Хоча «спеціалізм» дуже необхідний для суспільства, вважав М.Пирогов, однак освіта не може зводитися лише до спеціальної освіти. М.І.Пирогов наголошував на важливості загальнолюдської освіти, вважаючи, що кожна людина перш, ніж стати спеціалістом, отримати спеціальну підготовку, повинна пройти ступінь загальнолюдської освіти.

Професор Р.В.Орбінський у роботі «По поводу проекта нового устава средних и низших народных училищ, подведомственных Министерству народного просвещения» надрукованів у журналі «Русское слово» в 1860 році зазначав, що згідно статуту гімназія повинна підготувати молодь до переходу в університет та в життя. Вчений розглядає потребу введення двох типів загальної освіти. Адже, на його думку, для «судді, адвоката, священника, вченого» і для «військового, купця, фабриканта» необхідна різна освіта: для перших - «загальна гуманна», для других – «загальна реальна». Переконалий, що неможливо в гімназійному курсі об'єднати ці дві освіти. [9, с. 30].

Протягом означеного періоду в періодиці виходить велика кількість статей К.Д. Ушинського, який вважав, що загальна освіта має бути гуманною, однак, не погоджувався з тим, що істинно гуманна, загальнолюдська освіта дається тільки класичною гімназією. Його точка зору ґрунтувалася на розумінні терміну «гуманна освіта» як розвиток людського духу в широкому сенсі, а не тільки формальний (тобто розумовий) розвиток учня. Педагог вважав, що гуманний розвиток можна забезпечити не лише вивченням стародавніх мов, але і вивченням інших важливих предметів, зокрема: рідної мови, географії, історії, природи і читанням сучасної літератури. Невірне трактування «реалізму», на його думку, розпочинається тоді, коли в науці черпаються не думки, які розвивають та зміцнюють в людині духовний початок, а ті знання, які необхідні для тієї чи іншої галузі практичного життя. Тому К.Д. Ушинський стверджував, що реалізм і гуманізм можна знайти в кожній науці і відмінність між ними полягає не стільки у відмінності змісту наук, скільки у способах їх вивчення.

В ході освітніх реформ активну участь в дискусіях приймали видання М.Н.Каткова та П.М.Леонтьєва «Московские ведомости», «Современный летописец», «Русский весник», які наполегливо пропагували і підносили консерватизм англійської системи освіти і виховання, в основі якої була класична система освіти. Захоплюючись іноземною системою освіти публіцисти наполегливо прагнули втілити класицизм в основу вітчизняної освіти. М.Н.Катков та його однодумці виступали за вивчення в гімназіях стародавніх мов та математики. Необхідність класичної освіти відстоювалася ними як засіб попередження захоплення молоддю вивченням природничих наук, в яких вони вбачали «матеріалізм» та «нігілізм» [7]. Літературно-педагогічна партія Н.М.Каткова відстоювала позицію заснування лише класичних гімназій та повну відмову від реальних гімназій.

Висновки з даного дослідження. Історіографія заявленого періоду є важливим джерелом глибоких різнобічних знань по означеній темі. Однак вона ще не створила

необхідної сукупності знань для узагальнень проблеми впровадження профільної диференціації у середній школі Російської імперії протягом II половини XIX століття, її механізмів реалізації та прийняття тогочасним суспільством цих освітніх змін.

Список використаних джерел та література:

1. Алешинцев И. История гимназического образования в России. (XVIII и XIX вв.). /И. Алешинцев - СПб. : Издание О.Боглановой, 1912. – 346 с.
2. Вессель Н.Х. Наша средняя общеобразовательная школа. /Н.Х. Вессель. - СПб.: Тип.-литогаф. В.В. Комарова, 1903. - 68с.
3. Вессель Н.Х. Учебный курс гимназий. / Н.Х.Вессель - Санкт-Петербург : тип. и лит. С. Степанова, 1866. – 39 с.
4. Головнин А.В. Записки для немногих. (Библиотека журнала «Нестор». Т. X.). /А.В.Головнин –СПб.: Издательство Санкт-Петербургского Института истории РАН «Нестор История», 2004. – 576 с.
5. Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего устройства народных училищ. Ч.2. СПб., 1862. 654 с.
6. Каптерев П. Ф. История русской педагогики / П. Ф. Каптерев. – Пг. : Тип. В. Безобразова и К., 1915. – 746 с.
7. Катков М.Н. Несколько слов вместо современной летописи. / М.Н. Катков // Русский вестник - 1861. - № 1. - С. 478-484.
8. Мусин-Пушкин А. Среднеобразовательная школа в России и ее значение. / А.Мусин-Пушкин – Петроград.: Главное Управление Уделов, Моховая 40, 1915. – 166 с.
9. Орбинский Р.В. По поводу проекта нового устава средних и низших народных училищ, подведомственных Министерству народного просвещения / Р.В.Орбинский // Русское слово, - 1860. - № 6 III раздел. – С. 28-48.

10. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. Вопросы жизни / Н.И.Пирогов – М.: Изд. Академии педагогических наук РСФСР. – 1952. С. 55-84.
11. Проект концепції профільного навчання в старшій школі [Електронний ресурс]. // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки / Громадські обговорення – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/comments/12425-kontseptsiya-profilnogo-navchannya-u-starshiy-shkoli-gazeta-osvita-ukrayini,-33,-vid-19-serpnya-2013-roku>
12. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802-1902./ С.В.Рождественский - СПб.: Государственная тип., 1902. II, - 786 с.
13. Шмид Е. История средних учебных заведений в России./Е.Шмид. – СПб.: Типография В.С.Балешова, 1878. - 684 с.

Кушнир Валентина Николаевна

Историографии проблемы профильной дифференциации средней школы в течение второй половины XIX века

Аннотация. В статье рассматривается историография царского периода проблемы внедрения профильной дифференциации в средней школе Российской империи на протяжении второй половины XIX века. Охарактеризованы работы общего характера по истории развития школьного образования в которых отражена обозначенная проблема и ряд работ современников тех изменений, их позицию в противостоянии между классическим и реальным образованием. Определено, что историография заявленного периода является важным источником глубоких разносторонних знаний по этой теме. Однако она еще не создала необходимой совокупности знаний для обобщений проблемы внедрения профильной дифференциации в средней школе Российской империи на протяжении второй половины XIX века, ее механизмов реализации и принятия тогдашним обществом этих образовательных изменений.

Ключевые слова: профильная дифференциация, классическая и реальная гимназии, реалисты и гуманисты.

Kushnir Valentina

Historiography of the problem of differentiation profile high school during the second half of the nineteenth century

***Abstract.** The article deals with the problem of historiography imperial period, the introduction of profile differentiation in secondary schools of the Russian Empire during the second half of the nineteenth century. The characteristic of a general nature in the history of the school which highlighted the problem and outlined a number of works of contemporary change their position in the confrontation between classical and real education. Determined that the historiography of the present period is an important source of deep diverse knowledge to the specified topic. However, it has not created the necessary body of knowledge for generalization problems of implementation of profile differentiation in secondary schools of the Russian Empire during the second half of the nineteenth century, its mechanisms of contemporary society and the adoption of educational change .*

***Keywords:** profile differentiation, classical and real school, realists and humanists.*